પ્રવચન નં. ૪૫ ગાથા - ૧૧ તા. ૨૮-૭-૭૮ શુક્રવાર, અષાઢ વદ-૯, સં. ૨૫૦૪

સમયસાર, અગિયારમી ગાથાનો ભાવાર્થનો છેલ્લો ભાગ છે. વાત એ આવી ગઈ ત્યાં પહેલી, હવે એની બીજી વાત છે. પહેલી વાત તો એમ આવી કે ઘણાં પ્રાણીઓને અનાદિથી ભેદરૂપ વ્યવહારનો પક્ષ છે. વસ્તુની પર્યાય એ એનો ભેદ છે, રાગ પણ એક એનો અસદ્ભૂત ભેદ છે. પર્યાય સદ્ભૂત ભેદ છે. ઈ ભેદનો પક્ષ તો અનાદિથી છે. ભેદરૂપ વ્યવહારનો પક્ષ અનાદિથી છે. ઝીણી વાત છે!

અને માંહોમાંહે ઉપદેશ પણ એ જાતનો કરી રહ્યા છે. વ્યવહાર ભેદરૂપ વ્યવહારનો કે આનાથી કલ્યાણ થશે. વ્રત કરો ને તપ કરો ને ભક્તિ પૂજા આદિ. એમ ઉપદેશ પણ માંહોમાંહે ઘણાં એ કરી રહ્યા છે. ત્રીજું જિનવાણીમાં પણ નિશ્ચયના સ્વભાવની સાથે સહચર સાથે-વ્યવહાર દેખી, એનો ઉપદેશ વ્યવહારનો ઘણો આવ્યો છે. પણ, એનું ત્રણેયનું ફળ સંસાર છે. આહાહા!

ચાર ગતિમાં રખડવાનું એનું ફળ છે. ઈ આવ્યું ને ત્યાં સુધી. શુદ્ધનયનો પક્ષ તો કદી આવ્યો નથી. ચૈતન્ય શુદ્ધ દ્રવ્ય જ્ઞાયકમૂર્તિ-ધ્રુવ, એનો આશ્રય કદી લીધો નથી. તેનો પક્ષ કદી આવ્યો નથી. (શ્રોતાઃ પક્ષનો અર્થ ?) પક્ષનો અર્થ આશ્રય. વ્યવહારનો આશ્રય લીધો અનાદિથી, પણ અંતર આત્મા ! જ્ઞાયક સ્વભાવ ભાવ ! જે ધ્રુવભાવ છે એનો આશ્રય અવલંબન પક્ષ કદી કર્યો નથી. આહાહા !

અને એનો ઉપદેશ પણ વિરલ છે, ઉપદેશ પણ ક્યાંક છે. કે ભઈ ! શુદ્ધ ચૈતન્ય ભગવાન ! પૂર્ણ આનંદનો ધ્રુવ કંદ તેને આશ્રયે જ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર થાય. એ ઉપદેશ વિરલ છે ક્યાંક... ક્યાંક છે એમ કહે છે. (શ્રોતાઃ- સોનગઢમાં છે) આહાહાહા ! બહુ ફેરફાર થઈ ગયો. એ વ્યક્તિને બિચારાને ખબર નથી એટલે, પણ છે તો દુઃખનો પંથ પણ એ રીતે જાણે-ધરમ થશે એમ માને છે. આહાહા !

આત્મા અખંડ આનંદ ધ્રુવ ! એનું શરણ એનું ધ્યેય કરીને જે દશા થાય તે વાત વિરલ છે કહે છે. આહાહા ! ક્યાંક ક્યાંક છે. તેથી આ કારણે, તેથી એટલે આ કારણે એટલે કે શુદ્ધનયનો પક્ષ નથી અને એનો ઉપદેશ પણ વિરલ ક્યાંક છે, તેથી જગતને સત્ય મળતું નથી. ‘ તેથી ઉપકારી શ્રી ગુરુએ ’ આહાહા ! કુંદકુંદાચાર્ય ! અમૃતચંદ્રાચાર્ય ! આહાહા ! મુનિઓએ દિગંબર સંતો કેવળજ્ઞાનીના કેડાયતો એ સંતોએ શુદ્ધનયના ગ્રહણનું ફળ એટલે કે દ્રવ્યસ્વભાવ જે શુદ્ધ ચૈતન્ય ધ્રુવ એને ગ્રહવો એને પકડવો એનો આશ્રય લેવો એનું આલંબન લેવું, એનું ફળ મોક્ષ જાણી, એનું ફળ મોક્ષ છે. વ્યવહારના પક્ષનું ફળ, જિનવાણીએ કહ્યો વ્યવહાર એનું ફળ સંસાર છે. ત્યારે કહે, કહયો કેમ ? કે નિશ્ચયના સ્વને આશ્રયે થતી ધર્મદશાના કાળમાં સહચર સાથે રાગની મંદતાની દશા હોય છે, એનું જ્ઞાન કરાવવા જિનવાણીમાં ઘણો ઉપદેશ આવ્યો છે. પણ છતાં તેનું ફળ તો સંસાર છે. આહાહા ! નિશ્ચયના ભાન સહિતનો વ્યવહાર. આહાહા !

ચૈતન્ય પ્રભુ અતીન્દ્રિય આનંદનો રસકંદ પ્રભુ આત્મા. એનો આશ્રય લઈને જે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર આદિ થાય, એને પૂરણ વીતરાગતા નથી. તેથી સહચરમાં સાથે

રાગની મંદતાનો, વિનયનો, ભક્તિનો, પૂજાનો, વ્રતનો એવો ભાવ આવે, એવું જિનવરે જણાવ્યું પણ એ જિનવરે જણાવ્યું એનુંય ફળ સંસાર છે. આહાહા ! છે ને ?

અને શુદ્ધનયના ગ્રહણનું ફળ. જોયું ? ઓલામાં પક્ષ કહ્યો તો ને ? એટલે સ્પષ્ટ કર્યું, પક્ષ એટલે વિકલ્પરૂપ પક્ષ નહીં. આહાહા ! શુદ્ધનયના ગ્રહણનું ફળ. એટલે ? ત્રિકાળી ભગવાન જ્ઞાયકભાવ–ધ્રુવભાવ તેને ગ્રહવાનો, તેને જાણવાનો ને તેનો આશ્રય લેવાનો, “ ગ્રહણ કરવાનું ફળ મોક્ષ જાણીને એનો ઉપદેશ મુખ્યતાથી કર્યો છે. ” ગૌણપણે વ્યવહાર છે ઈ જણાવ્યું છે પણ મુખ્યપણે આનો ઉપદેશ છે, આનું ફળ મોક્ષ છે માટે. સમજાણું કાંઈ ?

વ્યવહાર વચ્ચે આવે છે એનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. અને એનો ઉપદેશ ઘણો વ્યવહારનો જ છે શાસ્ત્રોમાં. પણ ઈ વ્યવહારનું ફળ તો બંધન સંસાર છે. માટે શુદ્ધનયના ગ્રહણનું ફળ મોક્ષ જાણીને એનો ઉપદેશ પ્રધાનતાથી, મુનિઓએ મુખ્યતાથી તેનો ઉપદેશ કર્યો છે. વ્યવહારનો ગૌણ કરીને – અભાવ કરીને એમ વાત કરી ’તી, પણ ગૌણ કરીને છે ખરો વ્યવહાર. એનો ઉપદેશ પણ છે જિનવાણીમાં. એ તો સહચર રાગની મંદતાને દેખીને, વ્યવહાર જાણીને એને જણાવ્યો છે, કે આ ભૂમિકામાં આવો રાગનો વ્યવહાર હોય. પણ એ... રાગના ફળ તરીકે તો બંધન ને સંસાર છે. આહાહાહા !

ચાહે તો આત્મજ્ઞાનીને રાગ આવે, કે મુનિ જે પંચમહાવ્રતધારીને રાગ આવે, અને ત્રણ કષાયના અભાવ (પૂર્વક) આનંદનો ભાવ તો ઊછળી ગયો છે અંદર, પણ એની સાથે મહાવ્રતનો વિકલ્પ આવે, અઠ્ઠાવીસ મૂલગુણનો એનો ઉપદેશ વીતરાગે જણાવ્યું છે કે એ હોય ત્યાં... પણ એનું ફળ તો બંધન છે. આહાહા ! (શ્રોતાઃ ભગવાને કીધું ને... એનું ફળે ય બંધન ?) એમ છે. એ કહ્યું છે કેમ ? કે નિશ્ચયના સ્વભાવને આશ્રયે જે શાંતિ, સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર થયા, એની અપૂર્ણતાને કારણે એની સાથે રાગની મંદતાનો આવો ભાવ હોય છે. એટલું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. આહાહા !

અભ્યાસ જોઈએ ભઈ આ તો ! આહાહા ! સમજાણું કાંઈ... ?

પ્રભુ ! ચૈતન્યમૂર્તિ પરમ પવિત્રનો પિંડ પ્રભુ ! આહાહા ! અતીન્દ્રિય જ્ઞાન, અતીન્દ્રિય આનંદ, અતીન્દ્રિય શાંતિ, અતીન્દ્રિય ઈશ્વરતાનો તો સાગર ભગવાન છે. તેનો આશ્રય કરે ને અવલંબન કરે તો તેને મોક્ષનું કારણ થાય. એવા મોક્ષના કારણને, પ્રગટ થયેલાને પણ– ભૂમિકાના પ્રમાણમાં વ્યવહાર, રાગની મંદતાનો દેવ ગુરુ શાસ્ત્રની ભક્તિનો, વિનયનો એવો, ભાવ આવે સાથે દેખીને એને કહ્યું છે... પણ એનું ફળ તો સંસાર છે. આહાહાહાહા ! આવી વાતું આકરી બહુ જગતને. આહા !

અનંતકાળથી રખડે છે જુઓને. આહાહા ! આ લીમડાને કોર થાય ને કોર ફૂલ ઢગલાં પડે સામું કોઈ જોતું નથી. કચરીને ઘાણ. એક એક કોર ફૂલ, ફૂલ કહેવાયને આ લીમડાના... કોર એક રાઈ જેટલી કટકીમાં તો અસંખ્ય શરીર ને અનંત જીવ છે. આહાહા ! ગંભીર છે ! (શ્રોતાઃ જીવોની સંખ્યા ઘણી મોટી છે ?) સંખ્યા મોટી... જીવો ઘણાં છે. વસ્તુ અનંત. આહાહા ! એથી અનંત ગુણા તો રજકણ છે. આહાહા ! જીવની સંખ્યા છે અનંત, અનંત–અનંત એનાં કરતાં રજકણોની સંખ્યા અનંતગુણી છે. આહાહા ! એનાં કરતાં ત્રણકાળના સમયની સંખ્યા અનંતગુણી

છે. એનાં કરતાં આકાશના પ્રદેશની સંખ્યા અનંતગુણી છે. એનાં કરતાં એક જીવના ગુણની સંખ્યા અનંતગુણી છે. આહાહા ! કેટલું ? આહાહા !

અને એ અનંતગુણની એક સમયની પર્યાય પણ આકાશના પ્રદેશથી અનંતગુણી છે. જેટલા ગુણ છે તેટલી જ પર્યાય છે. આહાહા !

આવો દરિયો મોટો પડયો છે ભગવાન ! એનો જેણે આશ્રય લીધો એનો સંસારનો અંત આવીને મોક્ષ થાય. પણ એને છોડીને એકલા વ્યવહારનો જ આશ્રય લ્યે, તો સંસાર ને બંધન છે. અને એનો આશ્રય લેતાં અધૂરાશ માટે વ્યવહાર આવે એનુંય ફળ સંસાર છે. આહાહા !

ભવ મળે એમ. (શ્રોતાઃ કંઈક ભવ તો ઊંચો મળે ને) ભવ એટલે ઊંચો કહેવો કોને ? (શ્રોતાઃ તીર્થંકરનો !) તીર્થંકર પ્રકૃત્તિને પણ ઝેરનું ઝાડ કીધું છે. આકરી (વાત !) આહાહા ! એકસો અડતાલીસ પ્રકૃતિ, પાછળ સમયસારમાં આવે છે એ ઝેરના ઝાડ છે, અમૃતનું ઝાડ તો ભગવાન છે અંદર.

જેમ કેરીના ઝાડમાં અંબ પાકે, કેરી પાકે, એમ ભગવાનના ઝાડમાં તો અમૃત પાકે છે. એવું એ અમૃતઝાડ છે. અને પ્રકૃતિ જે છે એકસો અડતાલીસ એ તે ઝેરનાં ઝાડ છે. એમ કહ્યું છે. આહાહા ! વિષવૃક્ષ એમ કહ્યું છે. કળશમાં છે.

આ તો શાંતિ ને ધીરજના કામ છે, બાપુ ! આહાહા ! એણે અનંતકાળમાં વસ્તુ જ આખી જે પૂર્ણ આનંદ ને પૂર્ણ શક્તિનો સંગ્રહાલય ધામ. એવા ધ્રુવ ધામને એણે સ્પર્શ્યો જ નથી, ધ્રુવધામની એણે કિંમત કરી જ નથી. આહાહા ! ત્રિકાળી ધ્રુવની એને મહિમા આવી નથી. ત્રિકાળી ધ્રુવની આશ્ચર્યતા એને લાગી નથી. આહાહા !

વ્યવહારની આશ્ચર્યતા ને મહિમા ને એમાં ગૂંચાઈ ગયો, સંસારના વ્યવહારની આંહી વાત નથી. સંસારનો જે વ્યવહાર ધંધા વેપારાદિ એ તો એકલો પાપ. આહાહા ! આ તો જિનવાણીએ કહેલો નિશ્ચય સહિતનો વ્યવહાર પણ જેને નિશ્ચય નથી એને જે વ્યવહાર છે, આહાહા ! એને તો એકલો સંસાર ને પરિભ્રમણ છે. આહાહા !

" શુદ્ધનયના ગ્રહણનું ફળ મોક્ષ જાણીને એનો ઉપદેશ પ્રધાનતાથી કીધો છે. " એનો અર્થ કે વ્યવહારનો ઉપદેશ ગૌણપણે છે. આ મુખ્યપણે છે. કેમ કે એના આશ્રયથી મોક્ષ થાય છે માટે. આહાહા !

શું કહ્યું ? તેથી કહે છે કે-" શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે "-ત્રિકાળી સત્ય તે જ સત્યવત્ છે. આહાહા ! ત્રિકાળી સત્યાનંદ પ્રભુ ! સત્... આનંદ... પૂર્ણ એ જ સત્યાર્થ એ જ ચીજ વસ્તુ છે. પર્યાય વસ્તુ છે. રાગ વસ્તુ છે. પણ ખરેખર એ વસ્તુ ત્રિકાળી નથી. અને એને આશ્રયે કદાચિત્ સમ્યગ્દર્શન થતું નથી. આહાહા ! આ તો અવ્વલદોમની વાતું છે ભાઈ !

શુદ્ધનય તો ભૂતાર્થ છે. ભૂત નામ છતો પદાર્થ ત્રિકાળ ત્રિકાળ ત્રિકાળ ત્રિકાળ જ્ઞાયક... જ્ઞાયક... જ્ઞાયક... જ્ઞાયક... જ્ઞાયક... જ્ઞાયક ! જેમ પાણીનું પૂર આમ વહે છે. એમ આ જ્ઞાયક... જ્ઞાયક... જ્ઞાયક... આમ ધ્રુવપણે વહે છે. આહાહા ! પાણીનું પૂર જે હોય છે / પૂર આવે છે ને ઘોડાપૂર, ઘોડો ઊંચો હોય ને એટલું પાણી આવે. માથે વીસ, પચીસ ઇંચ વરસાદ આવી ગયો હોય ને ચારેકોરથી નદી ને નાળાંનું પાણી ભેગું થાય... આટલું આટલું પાણીનું દળ હાલ્યું આવે

આમ, આંહી કાંકરા હોય, માથેથી પૂર હાલ્યું આવે. અમારે તો ગામમાં જોયેલું ને ? ઉમરાળા ! મોટી નદી છે ન્યાં કાંઈ વરસાદ ન હોય કાંકરા ઊડતાં હોય નદીમાં ને આમ ઘોડાપૂર આવે ઉપરથી... વૃદ્ધો પોકાર કરે છોકરાંવને... છોકરાંવ, નીકળી જાવ બહાર પાણી આવે છે, ઘોડાપૂર આવે છે ઉપરથી. ન્યાં કાંકરોય ન હોય ને વરસાદનો છાંટોય ન હોય. પણ ઉપર વરસાદ આવ્યો હોય વરસાદ સમજે પાણી, પાણીનું દળ–આટલું આટલું ઊંચું હોં ઊંચુ દળ હાલ્યું આવે. આહાહા ! જો ઊતાવળ ન કરે છોકરાંવ તો તણાય જાય એમાં. એ આમ દળ જાય છે આ ભગવાન ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... એ આમ જાય છે. આહાહા ! આરે આવી વાતું.

આ દેહમાં પ્રભુ બિરાજે છે. એક સમયની પર્યાય વિનાની જે ચીજ છે, એ ધ્રુવ છે, અભેદ છે. સામાન્ય છે, એકરૂપ છે, સદેશ સ્વરૂપી છે, પૂરણ સ્વભાવી છે, એ એમને એમ ધ્રુવ... ભૂતકાળમાં રહ્યો ને ભવિષ્યમાં રહેશે એ બીજી વાત પણ એ તો ધ્રુવ જ વર્તમાન જ ધ્રુવ છે, આહાહાહા ! એ ધ્રુવ વસ્તુનું આલંબન લઈને મુખ્યતાથી એનો ઉપદેશ કરવાનું કારણ એ ભૂતાર્થ છે છતો પદાર્થ છે. ત્રિકાળી સત્, ધ્રુવ વસ્તુ છે. એ સત્ય છે. આહાહા ! એની અપેક્ષાએ પર્યાય જે અવસ્થા છે એને ગૌણ કરીને અસત્યાર્થ કહેવામાં આવી છે. પર્યાય છે, નથી એમ નહીં.

આને મુખ્ય કરીને સત્યાર્થ ભૂતાર્થ છે એનો આશ્રય કરવાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ થઈ શકાય છે. જોયું ? હજી તો પહેલું સમ્યગ્દર્શન ! ધરમની પહેલી સીઢી ! આહાહા ! ત્રિકાળી ધ્રુવ ! સાદી ભાષામાં તો બહેનની ભાષા એ જ હતી. ઓલામાં આવે છે પીયૂષમાં છે અધ્યાત્મ પીયૂષમાં ઉપર શબ્દ છે. વંચાવ્યો તો. મોહનલાલજી ! " જાગતો જીવ ઊભો છે " માથે છે. ઈ તો છે પણ આ તો ઓલામાં અધ્યાત્મ પીયૂષ છે ને એમાં છે. એમાં માથે વંચાવ્યું 'તું પણ ' જાગતો જીવ ઊભો છે ' એટલે ?

જાગતો એટલે જ્ઞાયક જીવ જ્ઞાયક જીવ જ્ઞાયક... એ ઊભો એટલે એમને એમ ધ્રુવ છે ને ? ઈ સાદી ગુજરાતી ભાષા. આહાહા ! ધ્રુવ છે ને એમને એમ પડી એક ચીજ આખી. છે તે ધ્રુવ છે. તેથી તે ધ્રુવ છે તે ઊભો એટલે એમાં ફેરફાર થતો નથી. એમાં પર્યાય પણ થતી નથી. એવાં ધ્રુવમાં પર્યાય પણ નથી. આહાહા ! પર્યાય જે છે એ તો હલચલવાળી પરિણતિવાળી પલટવાવાળી દશા છે. અને વસ્તુ છે ઈ તો હલચલ વિનાની ધ્રુવ......

એનો આશ્રય કરવાથી... છે ને ? સમ્યગ્દૃષ્ટિ થઈ શકાય છે. આહાહાહા ! આવું છે. એને જાણ્યાં વિના. જાગતો જ્ઞાયકભાવ–ધ્રુવભાવ–સામાન્ય સ્વભાવ ભાવ ત્રિકાળ એને જાણ્યા વિના જ્યાં સુધી જીવ વ્યવહારમાં મગ્ન છે. આહાહાહા ! પર્યાયમાં... રાગની મંદતામાં આદિમાં મગ્ન છે, આહાહા ! ત્યાં સુધી આત્માના જ્ઞાન શ્રદ્ધાન નિશ્ચય સમકિત થઈ શકતું નથી. આહાહા ! દયા દાન વ્રત ભક્તિ પૂજા આદિનો વિકલ્પ જે છે મંદરાગ, એમાં જે મગ્ન છે, વ્યવહારમાં મગ્ન છે, ત્યાં સુધી તેને સત્યદર્શન પરમાત્મ સ્વરૂપનાં સાચાં દર્શન પ્રતીતિ એને થતી નથી. આહાહાહા !

કહો સમજાય છે કે નહીં કાંઈ ? દિનેશભાઈ ! સમજાય છે કે નહીં આ ? કાલ પૂછ્યું 'તું ભાઈનું નામ શું ? કે દિનેશભાઈ ! જવાહરભાઈ ! આહા ! આવી વસ્તુ બાપા મળવી મુશ્કેલ છે એવું છે ભાઈ, સાંભળવા મળવું મુશ્કેલ કીધું ને એનો ઉપદેશ જ વિરલ ક્યાંક છે.

આહાહા ! બાકી ગામોગામ આ વ્યવહારનો ઉપદેશ, વ્યવહારનો ઉપદેશ. અને " વ્યવહારમાં જ્યાં સુધી મગ્ન છે, ત્યાં સુધી તેને સમ્યગ્દર્શન થતું નથી " આહાહા ! ત્યાં સુધી તેને ધરમની શરૂઆત થતી નથી. વધવાની, ટકવાની ને વધવાની વાત તો પછી, આહાહા !

ધરમ ટકે અને ધરમ વધે એ તો પછી, પણ પ્રથમ જે વ્યવહારમાં મગ્ન છે, તેને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન-ધર્મની શરૂઆત જ થતી નથી. આહાહાહા !

(શ્રોતાઃ વ્યવહાર કરતાં કરતાં નિશ્ચય થાય ?) વાત જ જુદી છે તદ્દન ઈ તો. વ્યવહારની રુચિ છોડી અને ત્રિકાળની રુચિ કરે ને અનુભવ કરે, ત્યારે સમ્યગ્દર્શન થાય. આહાહા ! એ સાટું, તો કહ્યું. " જ્યાં સુધી એને જાણ્યા વિના જ્યાં સુધી જીવ વ્યવહારમાં મગ્ન છે " આહાહા ! એની બુદ્ધિ જ વર્તમાન પર્યાય ને રાગ ઉપર જ છે. એમાં ઈ મગ્ન છે બસ. અંદર વસ્તુ ધ્રુવ ચિદાનંદ ભગવાન છે, તેના તરફ એની નજરું નથી એનો એને આશ્રય નથી, એનું એને અવલંબન નથી. એની એને મહિમા નથી. વ્યવહારની ક્રિયા કરે તો બસ એમાં, ઓહોહો ! રસ છોડયાને આણે આટલા રસ છોડયા, ને એક બાજરાનો ખાખરો જ એક ખાય છે, બીજું નહીં ને ઢીંકણું. હવે એમાં શું પણ થયું ?

(શ્રોતાઃ આપ તો કહો છો ખાઈ શકે છે ને ?) ખાઈ શકે છે એ વાત નથી, પણ ખાવાનો એનો ભાવ... એટલું ખાવું છે મારે, વાત કરતો 'તો ઓલો જ્ઞાનસાગર, ન્યાં. કુરાવડમાં ઓછું ખાવું, ઓછું કરવું એવી ક્રિયા કરતાં કરતાં સમકિત થાશે, આહાહા ! ક્ષુલ્લક થયો એ નૈ પહેલાં આંહી આવી ગયો 'તો, છાત્ર તરીકે પાછો બોલતો 'તો એમ કે મહારાજ હું તો છાત્ર છું પણ છાત્ર છો તો બોલે છે તો તું આ, તારી સાથે અમારે વાત શી રીતે કરવી ? આવી ક્રિયા કરે. પરિષહ સહન કરે, ઉપસર્ગ આવે, સહન કરે એવી ક્રિયા કરે એને સમકિત થાય, પછી. અરે ! ધૂળમાંય ન થાય સાંભળને. આહાહા !

એ વ્યવહારમાં મગ્ન છે ત્યાં સુધી નિશ્ચય સત્યના દર્શન ને સમકિત એને થતું નથી. આહાહા ! વ્યવહારનાં વિકલ્પ ને પર્યાયની દૃષ્ટિમાં ભગવાન પૂર્ણાનંદનો નાથ તેને દેખાતો નથી. આહાહા ! વ્યવહારમાં મગ્ન છે. આ વ્યવહાર, સંસારના વ્યવહારની વાત નથી. હસમુખભાઈ ! તમારે ધંધાને એ પાપ એની વાત નથી આ. વ્યવહાર એટલે આંહી દયા દાન ભક્તિ વ્રત તપ અનશન ઉણોદરી કાયકલેશ, રસપરિત્યાગ વિનય વિનય વિનય દેવગુરુ શાસ્ત્રનો વિનય.

(શ્રોતાઃ વિનય તો ધર્મનું મૂળ છે એમ કીધું છે.) એ વિનય કયો ? એ સ્વભાવના ભાન સહિતનો, સાચા દેવ ગુરુ શાસ્ત્રનો વિનય એ વ્યવહારે ઊંચો કહેવાય છે. નિશ્ચયથી તો સ્વનો વિનય છે. પૂર્ણાનંદના નાથનો વિનય તો ત્યારે જ કહેવાય કે પૂર્ણ આનંદ સ્વરૂપ છે તેવી તેને પ્રતીતિમાં સ્વીકારમાં આવે ત્યારે તેને આત્માનો વિનય કર્યો એમ કહેવાય. અને પૂર્ણ છે તેને અપૂર્ણ ને રાગવાળો માને, આહા ! ત્યાં સુધી એણે આત્માનો અવિનય ને અનાદર ને અશાતના કરી, આવી વાત છે પ્રભુ ! માર્ગ શું થાય ભાઈ !

એને જાણ્યાં વિના ધ્રુવને ત્રિકાળી ને, જ્યાં સુધી જીવ વ્યવહારમાં મગ્ન છે. આહાહા ! અત્યારે તો એ જ ઘણાં કહે છે કે વ્યવહાર કરો, કરતાં કરતાં નિશ્ચય થશે. આહાહા ! ઝેર પીઓ,

પીતાં પીતાં અમૃતનો ઓડકાર આવશે એવું છે ઈ તો, આહા ! લસણ ખાતા ખાતા કસ્તુરીનો ઓડકાર આવશે, એવું છે ઈ. આહાહા !

એને જાણ્યાં વિના જ્યાં સુધી જીવ / એમ કેમ કહ્યું ? કે એને કરમનું જોર છે માટે આમ મગ્ન છે એમ નહીં, એ પોતાના ઊંધા પુરુષાર્થથી જ વ્યવહારમાં મગ્ન છે. સમજાણું કાંઈ ? આહાહા ! એમ કે દર્શનમોહનું જોર છે એને, માટે વ્યવહારમાં મગ્ન છે દર્શનમોહ કરમ છે એની સાથે શું કામ છે તારે ! આહાહા !

તારું પૂરણસ્વરૂપ ભગવાન ચૈતન્ય ! ચૈતન્ય ભગવાન પ્રભુ ! પૂર્ણાનંદ પ્રભુ ! એનો આશ્રય ન કરતાં, એનો આદર ન કરતાં, પામર જે પર્યાય ને રાગ એનો આદર કર્યો, આહાહા ! એવા વ્યવહારમાં મગ્નને સાચું સત્ય દર્શન સમકિત થતું નથી. આહાહા ! સમજાય છે કાંઈ ?

અને એનાં દુઃખ ટળતાં નથી. આહાહા ! ત્યાં સુધી આત્માના જ્ઞાન શ્રદ્ધાન નિશ્ચય એટલે શું કહ્યું ? વ્યવહારમાં મગ્ન છે ત્યાં સુધી એને સમકિત સાચું થતું નથી. એમ કહે છે. આહાહા ! ત્યાં સુધી આત્માના જ્ઞાન ને શ્રદ્ધાનરૂપ નિશ્ચય સમકિત આત્માનું જ્ઞાન અને આત્માની શ્રદ્ધા વ્યવહારમાં મગ્ન છે ત્યાં સુધી નિશ્ચયના આત્માનું જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાન તેને થતું નથી.

અહીં એમ આશય જાણવો. લ્યો, અગિયારમી ગાથા ઘણા દિ 'હાલી કેટલા દિ ' થયા ? (શ્રોતાઃ અગિયાર) અગિયાર. આહાહા ! આ તો મૂળ ગાથા છે. જૈનદર્શનનો પ્રાણ છે. આ ગાથા. આહાહા ! સમજાણું કાંઈ ?

ત્યારે અહીંયા વ્યવહારનો નિષેધ કર્યો. અને વ્યવહાર નથી એમ કહ્યું–ગૌણ કરીને તો વ્યવહાર છે કે નહીં કયાંય ? કે નથી જ તો એ સાંભળ !

***

અધ્યાત્મ પદ્ધતિ અને અધ્યાત્મનો વ્યવહાર એટલે શું ?

આત્મા જ્ઞાન ને આનંદસ્વરૂપ છે તેના પરિણામમાં જે પવિત્રતા પ્રગટે તેને અહીંયા અધ્યાત્મ પદ્ધતિનો વ્યવહાર કહે છે. અધ્યાત્મમાં નિશ્ચય તો દ્રવ્ય વસ્તુ છે. વસ્તુ થોડી ઝીણી છે. આખા જીવદ્રવ્યના શુદ્ધ પરિણામ તે દ્રવ્ય પરિણામ અને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના ભેદવાળા પરિણામ તે ગુણ પરિણામ. આ બંને અધ્યાત્મ પદ્ધતિનો વ્યવહાર કહ્યો છે. આ વ્યવહારની તો અજ્ઞાનીને ખબરે નથી. આત્માના નિર્મળ પરિણામ મોક્ષમાર્ગના થયા તેને અધ્યાત્મનો વ્યવહાર કહ્યો અને ત્રિકાળી ચીજને નિશ્ચય કહી. અરે ! આ જન્મ મરણના અંત લાવવાની વાતો છે.

અધ્યાત્મનો વ્યવહાર એટલે શું ? અધ્યાત્મનો નિશ્ચય એટલે ?

ત્રિકાળ દ્રવ્ય વસ્તુ તે નિશ્ચય અને તેની દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રની નિર્મળતારૂપ વીતરાગી પરિણતિ તેને અધ્યાત્મનો વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. અરે ? આવી વાતો ! અહીં તો વાતે–વાતે ફેર. કેટલાકે તો કોઈ દિ ' સાંભળ્યું પણ ન હોય. તત્ત્વથી અજાણ્યા માણસ બિચારા હો ! અરે ! જનમ મરણના અંત લાવવાની વ્યવહાર પદ્ધતિનીય ખબર ન મળે ! સમજાણું કાંઈ ?

(કલશામૃત ભાગ–૨ પાના નં. ૮૬, પૂ. ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો)

ગાથા - ૧૨

अथ च केषाञ्चित्कदाचित्सोऽपि प्रयोजनवान। यत:-

सुद्धो सुद्धादेसो णादव्वो परमभावदरिसीहिं।
ववहारदेसिदा पुण जे दु अपरमे ट्ठिदा भावे।।१२।।

शुद्ध: शुद्धादेशो ज्ञातव्य: परमभावदर्शिभि:।
व्यवहारदेशिता: पुनर्ये त्वपरमे स्थिता भावे।।१२।।

ये खलु पर्यन्तपाकोत्तीर्णजात्यकार्तस्वरस्थानीयं परमं भावमनुभवन्ति तेषां प्रथमद्वितीयाद्यनेकपाकपरम्परापच्यमानकार्तस्वरानुभवस्थानीयापरमभावानुभवनशून्यत्वाच्छुद्धद्रव्यादेशितया समुद्योतितास्खलितैकस्वभावैकभाव: शुद्धनय एवोपरितनैकप्रतिवर्णिकास्थानीयत्वात्परिज्ञायमान: प्रयोजनवान्; ये तु प्रथमद्वितीयाद्यनेकपाकपरम्परापच्यमानकार्तस्वरस्थानीयमपरमं भावमनुभवन्ति तेषां पर्यन्तपाकोत्तीर्णजात्यकार्तस्वरस्थानीयपरमभावानुभवनशून्यत्वादशुद्धद्रव्यादेशितयोपदर्शितप्रतिविशिष्टैकभावानेकभावो व्यवहारनयो विचित्रवर्णमालिकास्थानीयत्वात्परिज्ञायमानस्तदात्वे प्रयोजनवान्; तीर्थतीर्थफलयोरित्थमेव व्यवस्थितत्वात्। उक्तं च-

" जइ जिणमयं पवज्जह ता मा ववहारणिच्छए मुयह।
एक्केण विणा छिज्जइ तित्थं अण्णेण उण तच्चं।। "

હવે, " એ વ્યવહારનય પણ કોઈ કોઈને કોઈ વખતે પ્રયોજનવાન છે, સર્વથા નિષેધ કરવા યોગ્ય નથી; તેથી તેનો ઉપદેશ છે " એમ કહે છે:-

દેખે પરમ જે ભાવ તેને શુદ્ધનય જ્ઞાતવ્ય છે;
અપરમ ભાવે સ્થિતને વ્યવહારનો ઉપદેશ છે.૧૨

ગાથાર્થ: (परमभावदर्शिभि:) જે શુદ્ધનય સુધી પહોંચી શ્રદ્ધાવાન થયા તથા પૂર્ણ જ્ઞાન-ચારિત્રવાન થઈ ગયા તેમને તો (शुद्धादेश:) શુદ્ધ (આત્મા) નો ઉપદેશ (આજ્ઞા) કરનાર (शुद्ध:) શુદ્ધનય (ज्ञातव्य:) જાણવા યોગ્ય છે; (पुन:) વળી (ये तु) જે જીવો (अपरमे भावे) અપરમભાવે-અર્થાત્ શ્રદ્ધા તથા જ્ઞાન-ચારિત્રના પૂર્ણ ભાવને નથી પહોંચી શકયા, સાધક અવસ્થામાં જ (स्थिता:) સ્થિત છે તેઓ (व्यवहारदेशिता:) વ્યવહાર દ્વારા ઉપદેશ કરવા યોગ્ય છે.

ટીકા:- જે પુરુષો છેલ્લા પાકથી ઊતરેલા શુદ્ધ સુવર્ણ સમાન (વસ્તુના) ઉત્કૃષ્ટ ભાવને અનુભવે છે તેમને પ્રથમ, દ્વિતીય આદિ અનેક પાકોની પરંપરાથી પચ્યમાન

(પકાવવામાં આવતા) અશુદ્ધ સુવર્ણ સમાન જે અનુત્કૃષ્ટ (મધ્યમ) ભાવ તેનો અનુભવ નથી હોતો; તેથી, શુદ્ધ દ્રવ્યને કહેનાર હોવાથી જેણે અચલિત અખંડ એકસ્વભાવરૂપ એક ભાવ પ્રગટ કર્યો છે એવો શુદ્ધનય જ, સૌથી ઉપરની એક પ્રતિવર્ણિકા (સુવર્ણના વર્ણ) સમાન હોવાથી, જાણેલો પ્રયોજનવાન છે. પરંતુ જે પુરુષો પ્રથમ, દ્વિતીય આદિ અનેક પાકોની પરંપરાથી પચ્યમાન અશુદ્ધ સુવર્ણ સમાન જે (વસ્તુનો) અનુત્કૃષ્ટ (મધ્યમ) ભાવ તેને અનુભવે છે તેમને છેલ્લા પાકથી ઊતરેલા શુદ્ધ સુવર્ણ સમાન ઉત્કૃષ્ટ ભાવનો અનુભવ નથી હોતો; તેથી, અશુદ્ધ દ્રવ્યને કહેનાર હોવાથી જેણે જુદા જુદા એક એક ભાવસ્વરૂપ અનેક ભાવો દેખાડયા છે એવો વ્યવહારનય, વિચિત્ર (અનેક) વર્ણમાળા સમાન હોવાથી, જાણેલો તે કાળે પ્રયોજનવાન છે. એ રીતે પોતપોતાના સમયમાં બન્ને નયો કાર્યકારી છે કારણ કે તીર્થ અને તીર્થનાફળની એવી જ વ્યવસ્થિતિ છે. (જેનાથી તરાય તે તીર્થ છે; એવો વ્યવહારધર્મ છે. પાર થવું તે વ્યવહારધર્મનું ફળ છે; અથવા પોતાના સ્વરૂપને પામવું તે તીર્થફળ છે) બીજી જગ્યાએ પણ કહ્યું છે કેઃ-

जइ जिणमयं पवज्जह ता मा ववहारणिच्छए मुयह।
एक्केण विणा छिज्जइ तित्थं अण्णेण उण तच्चं।।

(અર્થઃ- આચાર્ય કહે છે કે હે ભવ્ય જીવો ! જો તમે જિનમતને પ્રવર્તાવવા ચાહતા હો તો વ્યવહાર અને નિશ્ચય-એ બન્ને નયોને ન છોડો; કારણ કે વ્યવહારનય વિના તો તીર્થ વ્યવહારમાર્ગનો નાશ થઈ જશે અને નિશ્ચયનય વિના તત્ત્વ (વસ્તુ) નો નાશ થઈ જશે)

ભાવાર્થઃ- લોકમાં સોનાના સોળ વાલ પ્રસિદ્ધ છે. પંદર-વલા સુધી તેમાં ચૂરી આદિ પરસંયોગની કાલિમા રહે છે તેથી અશુદ્ધ કહેવાય છે; અને તાપ દેતાં દેતાં છેલ્લા તાપથી ઊતરે ત્યારે સોળ-વલું શુદ્ધ સુવર્ણ કહેવાય છે. જે જીવોને સોળ-વલા સોનાનું જ્ઞાન, શ્રદ્ધાન તથા પ્રાપ્તિ થઈ તેમને પંદર-વલા સુધીનું કાંઈ પ્રયોજનવાન નથી અને જેમને સોળ-વલા શુદ્ધ સોનાની પ્રાપ્તિ નથી થઈ તેમને ત્યાં સુધી પંદર-વલા સુધીનું પણ પ્રયોજનવાન છે. એવી રીતે આ જીવ નામનો પદાર્થ છે તે પુદ્‌ગલના સંયોગથી અશુદ્ધ અનેકરૂપ થઈ રહ્યો છે. તેના, સર્વ પરદ્રવ્યોથી ભિન્ન, એક જ્ઞાયકપણામાત્રનું જ્ઞાન, શ્રદ્ધાન તથા આચરણરૂપ પ્રાપ્તિ એ ત્રણે જેમને થઇ ગયાં તેમને તો પુદ્‌ગલસંયોગ જનિત અનેકરૂપપણાંને કહેનારો અશુદ્ધનય કાંઈ પ્રયોજનવાન (કોઈ મતલબનો) નથી; પણ જ્યાં સુધી શુદ્ધ ભાવની પ્રાપ્તિ નથી થઈ ત્યાં સુધી જેટલું અશુદ્ધનયનું કથન છે તેટલું યથાપદવી પ્રયોજનવાળું છે. જ્યાં સુધી યથાર્થ જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનની પ્રાપ્તિરૂપ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય ત્યાં સુધી તો જેમનાથી યથાર્થ ઉપદેશ મળે છે એવાં જિનવચનોનું સાંભળવું, ધારણ કરવું તથા જિનવચનોને કહેનારા શ્રી જિનગુરુની ભક્તિ, જિનબિંબના દર્શન ઇત્યાદિ વ્યવહારમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થવું પ્રયોજનવાન છે; અને જેમને શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન તો થયાં છે પણ સાક્ષાત્ પ્રાપ્તિ નથી થઈ તેમને પૂર્વકથિત કાર્ય, પરદ્રવ્યનું આલંબન છોડવારૂપ

અણુવ્રત-મહાવ્રતનું ગ્રહણ, સમિતિ, ગુપ્તિ, પંચ પરમેષ્ઠીના ધ્યાનરૂપ પ્રવર્તન, એ પ્રમાણે પ્રવર્તનારાઓની સંગતિ કરવી અને વિશેષ જાણવા માટે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો ઇત્યાદિ વ્યવહારમાર્ગમાં પોતે પ્રવર્તવું અને બીજાને પ્રવર્તાવવું-એવો વ્યવહારનયનો ઉપદેશ અંગીકાર કરવો પ્રયોજનવાન છે. * વ્યવહારનયને કથંચિત્ અસત્યાર્થ કહેવામાં આવ્યો છે; પણ જો કોઈ તેને સર્વ અસત્યાર્થ જાણી છોડી દે તો શુભોપયોગરૂપ વ્યવહાર છોડે અને શુદ્ધોપયોગની સાક્ષાત્ પ્રાપ્તિ તો થઈ નથી, તેથી ઊલટો અશુભોપયોગમાં જ આવી, ભ્રષ્ટ થઈ, ગમે તેમ સ્વેચ્છારૂપ પ્રવર્તે તો નરકાદિ ગતિ તથા પરંપરા નિગોદને પ્રાપ્ત થઈ સંસારમાં જ ભ્રમણ કરે.માટે શુદ્ધનયનો વિષય જે સાક્ષાત્ શુદ્ધઆત્મા તેની પ્રાપ્તિ જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી વ્યવહાર પણ પ્રયોજનવાન છે એવો સ્યાદ્વાદમતમાં શ્રી ગુરુઓનો ઉપદેશ છે.

પ્રવચન નં. ૪૫ ગાથા-૧૨ તા. ૨૮-૭-૭૮

હવે, એ વ્યવહારનય પણ કોઈ કોઈને કોઈ વખતે પ્રયોજનવાન છે, એટલે ? अथ च केषञ्चित्कदाचित्सोऽपि प्रयोजनवान। यत: છે ને સંસ્કૃતમાં અહીં, કોઈને કદાચિત્ એમ કોઈ કોઈને કદાચિત્ એમ. કોઈ કોઈને અને કોઈ કાળે–જ્યાં સુધી વ્યવહાર એને હોય છે–નિશ્ચયસહિત વ્યવહાર હોય છે. આત્માના અવલંબનથી સમ્યગ્દર્શન–જ્ઞાન–ચારિત્ર પ્રગટયું છે, અને પૂરણ નથી એટલે રાગની મંદતાનો વ્યવહાર હોય છે, તેથી કોઈને–કોઈ કોઈને એટલે આ જીવને અને કોઈ વખતે એટલે જ્યાં સુધી નિશ્ચયસહિત વ્યવહાર હોય છે ત્યાં સુધી. પ્રયોજનવાન એટલે જાણેલો પ્રયોજનવાન છે. આ અર્થમાં મોટા વાંધા ઉઠાવે છે ! કોઈ કોઈને કોઈ વખતે પ્રયોજનવાન છે. તેનો અર્થ સંસ્કૃત ટીકામાં જાણેલો તે કાળે પ્રયોજનવાન છે. આદરણીય નહીં. આહાહા !

સ્વરૂપની દૃષ્ટિ થઈ છે જ્ઞાનચારિત્રાદિ થયાં અને એની સાથે રાગની મંદતાનો દેવ ગુરુ શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા, ભક્તિ, વ્રતના વિકલ્પ હોય, એ કાળે જેટલો રાગ છે અને જેટલી શુદ્ધતા થોડી છે અને અશુદ્ધતા છે તેને તે કાળે તેટલો તે પ્રકારે જાણેલો પ્રયોજનવાન છે. આહાહાહા !

જાણેલો પ્રયોજનવાન છે. આ મોટી તકરાર આમાં છે.

સર્વથા નિષેધ કરવા યોગ્ય નથી; એટલે કે વ્યવહાર નથી જ... એમ નથી. જ્યાં સુધી વીતરાગ દશા ન થાય, ત્યાં સુધી જ્ઞાનીને, મુનિને, સમકિતીને પણ અંતરના આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન થયા છતાં, રાગની મંદતાનો ભાવ એને હોય છે. સમજાણું ? સર્વથા નિષેધ... નથી જ વ્યવહાર, એથી કરીને વ્યવહારથી નિશ્ચય થાય એમ વાત નથી. ‘ નિષેધ કરવા જેવો નથી ’ એટલે વ્યવહારનો નિષેધ કર્યો એટલે કે વ્યવહારથી પણ લાભ થાય, એ અહીં વાત નથી. આહાહા !

* વ્યવહારનયના ઉપદેશથી એમ ન સમજવું કે આત્મા પરદ્રવ્યની ક્રિયા કરી શકે છે, પણ એમ સમજવું કે વ્યવહારોપદિષ્ટ શુભ ભાવોને આત્મા વ્યવહારે કરી શકે છે. વળી તે ઉપદેશથી એમ પણ ન સમજવું કે આત્મા શુભ ભાવો કરવાથી શુદ્ધતાને પામે છે, પરંતુ એમ સમજવું કે સાધક દશામાં ભૂમિકા અનુસાર શુભ ભાવો આવ્યા વિના રહેતા નથી.

સર્વથા નિષેધ કરવા યોગ્ય નથી. કથંચિત્ નિષેધ એટલે ? કે સ્વભાવની દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ નિષેધ કરવાલાયક છે પણ વસ્તુ તરીકે નથી એમ નહીં. આહાહા ! મુનિઓને પણ, સાચા સંતને પણ, વ્યવહાર વચમાં આવે છે. દેવ ગુરુ શાસ્ત્રની ભક્તિ આદિ, એથી નથી આવતો, એમ નિષેધ કરવા જેવું નથી. તેમ આવે છે માટે લાભદાયક છે, એમ નથી. આહાહા !

આમાં કેટલું શીખવું આમાં ? આહાહા ! (શ્રોતાઃ થોડા શબ્દો શીખવાના.) આ તો બહુ થોડા શબ્દોમાં આવે છે. સર્વથા નિષેધ કરવા યોગ્ય નથી, એટલે ? કથંચિત્ નિષેધ, એટલે ? નિશ્ચયની અપેક્ષાએ વ્યવહાર નિષેધ કરવા લાયક છે. પણ વ્યવહાર, વ્યવહાર તરીકે ત્યાં આવે છે તો હોય છે એટલું, પણ તે જાણેલો પ્રયોજનવાન છે, પણ ગાથાનાં અર્થમાં એવું આવશે એટલે લોકો બધાય મૂંઝાઈ ગયા, શાહુજીએ પ્રશ્ન કર્યો 'તો દિલ્હી. આ ગાથા આવશે એની.

ગાથા–૧૨

सुद्धो सुद्धादेसो णादव्वो परमभावदरिसीहिं।
ववहारदेसिदा पुण जे दु अपरमे ट्ठिदा भावे।।१२।।

દેખે પરમ જે ભાવ તેને શુદ્ધનય જ્ઞાતવ્ય છે;
અપરમ ભાવે સ્થિતને વ્યવહારનો ઉપદેશ છે.૧૨

આ વ્યવહારનો ઉપદેશ છે ને, એનાં કેટલાંય અર્થો અત્યારે હાલે છે. હમણાં એક મોટો લેખ ઓલામાં લખ્યો છે. દક્ષિણ દેશમાંથી કો 'ક છે. જુઓ ! વ્યવહારનો ઉપદેશ કરવો, વ્યવહારનો ઉપદેશ કરવો ! ' अपरमे ट्ठिदा भावे ' એટલે જ્યાં સુધી ચોથે, પાંચમે, છઠ્ઠે છે ત્યાં સુધી એને વ્યવહારનો ઉપદેશ કરવો... એમ મોટી વ્યાખ્યા કરી છે કો 'કે વળી. આહાહા ! એમ નથી. આ બીજી રીત છે એમ કહેવાની જુઓ.

ગાથાર્થ:- જે શુદ્ધનય સુધી પહોંચી શ્રદ્ધાવાન થયા. પૂર્ણ જ્ઞાન ચારિત્રવાન થઈ ગયા એટલે નિર્વિકલ્પમાં પડયા, નિર્વિકલ્પ દશા થઈ ગઈ અથવા પૂર્ણ દશા થઈ, શુદ્ધનય સુધી પહોંચી કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે શુદ્ધનયથી પૂરણ થઈ જવાના, એ આસ્રવ અધિકારમાં છે. કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે શુદ્ધનય પૂરણ થઈ, નહિંતર તો શુદ્ધનય તો ધ્રુવનો આશ્રય તે છે. પણ આશ્રય લેવાનું બંધ થયું જ્યારે, ત્યારે શુદ્ધનય પૂરણ થઈ એમ કહેવામાં આવે છે. આહાહાહા ! બહુ ફેર છે.

' જે શુદ્ધનય સુધી પહોંચી, જે શુદ્ધનય સુધી પહોંચી એટલે સર્વજ્ઞ થયા અને બીજી અપેક્ષાએ નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં ગયા એને શ્રદ્ધાવાન થયા (તથા) પૂર્ણ જ્ઞાન–ચારિત્રવંત થઈ ગયા તેમને તો શુદ્ધનો ઉપદેશ કરનાર શુદ્ધનય જાણવા યોગ્ય છે. એને હવે શુદ્ધનય જાણવા યોગ્ય છે એમ કહે છે. જાણવા યોગ્ય એટલે એને શુદ્ધનયનો વિષય રહ્યો નહીં હવે. પૂરણ અખંડ આનંદ થઈ ગયો. આહાહા !

આ મોટી તકરાર (આ) ગાથામાં સ્થાનકવાસીમાંથી પહેલી તકરાર આવી 'તી. ઓલો દરિયાપરી નથી ? ઓલો નટુ નટુ દરિયાપરી, ઘણાં વખત પહેલાં દરિયાપરી નહિ ? વઢવાણ નટુના બાપનું નામ શું ? હેં ? કપુરભાઈ, કપુરભાઈ ચોરાણુમાં આંહી આવ્યા 'તા પહેલાં

સ્વાધ્યાય(મંદિર)માં આવ્યા 'તા. કપુરભાઈનો દિકરો નટુ હતો, ઈ પહેલો જુઓ ! આ બારમી ગાથામાં, સ્થાનકવાસી હતો. સ્થાનકવાસીને બારમી ગાથા ને આ સમયસાર છે કયાં ? છતાં, સૌ આધાર આનો લ્યે ! શ્વેતાંબરમાં પણ આધાર લ્યે છે, દિગંબરમાં પણ એકાંત પક્ષવાળા છે એ આનો આધાર લ્યે ! જુઓ વ્યવહાર, વ્યવહારનો ઉપદેશ કરવો... વ્યવહારનો ઉપદેશ કરવો, કોને ? કે જે નીચલી દશામાં, કેવળજ્ઞાન નથી થયું એવા જીવોને વ્યવહારનો જ ઉપદેશ કરવો.

એમ નથી... જરી, અર્થ ફેર મોટો છે. ધીરેથી સમજવું જોઈશે. જેને અંતરના અનુભવમાં પૂરણ દશા થઈ ગઈ, એને તો શુદ્ધનો ઉપદેશ કરનાર શુદ્ધનય, એટલે તો પૂરણ દશા થઈ ગઈ એટલે જાણવા યોગ્ય (પૂર્ણ) થઈ ગયું બસ. એને હવે કાંઈ આદરવા લાયક કે શુદ્ધનય આશ્રય કરવા લાયક છે એવું રહ્યું નહીં.

વળી જે જીવો અપરમભાવે એટલે કે શ્રદ્ધા જ્ઞાન ચારિત્રના પૂર્ણ ભાવને પહોંચી શકયા નથી, અને સાધક અવસ્થામાં જ સ્થિત છે તેની પર્યાયમાં અપૂર્ણ શુદ્ધ છે, રાગાદિ છે. તેથી, વ્યવહાર દ્વારા એટલે કે તે કાળે તે જાણવા લાયક છે. વ્યવહારનો ઉપદેશ કરવા માટે તે કાળે તે જાણવા લાયક છે. એ ટીકામાં આવશે. આ તો શબ્દોની પદની રચનામાં ' વવહારદેસિદા ' શબ્દ આવી ગયો છે. પણ એનો ભાવ... તો તે જ્યાં સુધી પૂરણ કેવળ થયું નથી એને સ્વદ્રવ્યના આશ્રયે દર્શનજ્ઞાન-ચારિત્ર થયાં છે પણ પર્યાયમાં હજી અપૂર્ણ શુદ્ધ ને અશુદ્ધતા છે, તેને તે જાણવી એ પ્રયોજનવાન છે. તેને તે પ્રકારે ત્યાં જાણવું તે બરાબર છે. સમજાણું કાંઈ ?

મોટા આ ગાથામાં વાંધા અગિયારમીમાં 'ય વાંધા, દરેકમાં વાંધા છે. આ પ્રશ્ન કર્યો 'તો દિલ્હીમાં, શાહુજીએ પંડિત લોકો એને ભણાવે ને આ... જુઓ ! વ્યવહારનો ઉપદેશ કીધો છે નીચલી દશાવાળાને ચોથે, પાંચમે, છઠ્ઠાવાળાને વ્યવહાર જ કરવો. વ્યવહારનો જ ઉપદેશ કરવો. કેવળ પામી જાય એને પછી નહીં એમ કીધું છે ને ? કીધું ! પણ એમ એનો અર્થ નથી. આહાહાહા ! એનો અર્થ ટીકામાં જુઓ કીધું આવશે. ટીકામાં આવે છે જુઓ. આ ' વવહારદેસિદા ' નો અર્થ ટીકામાં આવે છે પાછળ. છેલ્લે છે. " જાણેલો તે કાળે પ્રયોજનવાન છે " ટીકામાં પહેલા પેરેગ્રાફમાં છેલ્લી ચોથી લીટી. જુઓ, પહેલા પેરેગ્રાફની છેલ્લી ચોથી લીટી. " જાણેલો તે કાળે પ્રયોજનવાન છે " સંસ્કૃત ટીકા છે.

વ્યવહારનો ઉપદેશ કરવો એમ નથી. એ તો ભાષા છે. પણ તે કાળે વ્યવહાર રાગ આદિની મંદતા હોય તેટલો તે કાળે / જે સમયે શુદ્ધનો આશ્રય લીધો છે, દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર થયાં છે, છતાં પૂરણ નથી. તેથી રાગની મંદતાને શુદ્ધતાની અપૂર્ણતા હોય છે.

એને તે તે સમયે, જેટલી શુદ્ધતાની અપૂર્ણતા ને અશુદ્ધતાનો ભાવ, તે સમયે તેને જાણવો પ્રયોજનવાન, બીજે સમયે શુદ્ધિ વધે અશુદ્ધતા ઘટે તે સમયે તે જાણેલો પ્રયોજનવાન, ત્રીજે સમયે શુદ્ધિ વધે, અશુદ્ધિ ઘટે તો તે સમયે તે જાણેલો પ્રયોજનવાન. ઝીણી વાત છે બાપુ ! આ તો... આહાહા !

અગિયાર ને બારમાં મોટા ગોટા ઊઠે છે, અગિયારમી (ગાથામાં) જે નિશ્ચય કહ્યો, એ નિશ્ચયનો આશ્રય થયો. સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર થયાં, પણ પૂરણ થયું નથી. એને વર્તમાન પર્યાયમાં શુદ્ધતા થોડી અને અશુદ્ધતા બેય વર્તે છે, એને જાણવું એ પ્રયોજનવાન છે. આદરવું

તો ત્રિકાળનો આદર છે. આહાહા ! સમજાણું કાંઈ ? આવી વાતું છે.

આ 'વવહારદેસિદા ' ના અર્થમાં ઉંધી પ્રરૂપણા ટીકામાં અર્થ અમૃતચંદ્રાચાર્યે 'વવહારદેસિદા ' નો અર્થ શું ? તો ટીકામાં કીધું કે તે કાળે જાણેલો પ્રયોજનવાન છે. 'દેખાડવું ને ઉપદેશ કરવો ' એવો એનો અર્થ છે જ નહીં. આહાહા !

એમ તો બંધકથાનો પાઠ આવ્યો છે પહેલાં, આત્મામાં બંધકથા તે વિસંવાદ ઉત્પન્ન કરે છે તો (શું) બંધકથા વિસંવાદ ઉત્પન્ન કરે છે ? પાઠ તો આવો છે. ભાવ બંધ છે તે સ્વરૂપ અબંધ છે. સ્વરૂપ ભગવાન એમાં આ ભાવબંધ છે તે વિસંવાદ એટલે એકમાં બીજાનું જોડાણ બગાડ થાય છે. એ જોડાણ–બંધ ભાવ. આહાહા ! એ બંધકથા એટલે બંધભાવ, વિખવાદ ઉત્પન્ન કરે છે એમ છે. બંધકથા શું વિખવાદ ઉત્પન્ન કરે છે ? પાઠમાં બંધકથા છે. ત્રીજી ચોથી ગાથા, કથાનો અર્થ તો વાણીનું એનું જે વાચ્ય છે–બંધભાવ તે વિખવાદ, વિસંવાદ ઉત્પન્ન કરે છે.

એમ અહીંયાં 'વવહારદેસિદા ' વ્યવહારનો ઉપદેશ, એ તો શબ્દ છે. એનું વાચ્ય કે જે તે કાળે શુદ્ધતા ઓછી અને અશુદ્ધતા એનું જ્ઞાન કરવું, એનું નામ વ્યવહાર દેખાડયો, એટલે વ્યવહાર જોયો, એટલે જાણ્યો એ (જાણેલો) પ્રયોજનવાન છે. આહાહા ! કહો સમજાય છે કે નહીં છોટાભાઈ ? આમાં ક્યાંય મળે એવું નથી કલકત્તામાં ક્યાંય બધેય. મોહનલાલજી કહે છે. નથી કયાંય આ, આવું છે જ નહીં, બધો ફેરફાર ઘણો થઈ ગયો ફેરફાર થઈ ગયો. એ લોકોને બિચારાને ખબર નથી ને આ વસ્તુસ્થિતિ આમ છે.

કે શુદ્ધનય જાણવાયોગ્ય છે, વળી જે જીવો અપરમભાવે એટલે શ્રદ્ધા જ્ઞાન ને ચારિત્રમાં પૂર્ણ ભાવ નથી થયો–પૂરણ ભાવ થયો નથી. એને પૂર્ણ ભાવમાં પહોંચી શકયા નથી. સાધક અવસ્થામાં છે, સ્થિત છે તેને વ્યવહાર આવે છે, એને જાણવો એ પ્રયોજનવાન છે.

" વ્યવહારદેશિદા " નો અર્થ આ છે. આહાહા ! દિલ્હીમાં આ પ્રશ્ન કર્યો 'તો શાહુજીએ, એ લોકો બહારમાં બિચારાં બધાંએ... એ પ્રશ્ન લાવ્યો હતો. સ્થાનકવાસી નટું, દેરાવાસી તો લાવે જ તે, દિગંબરોય આ ગાથા લાવે, જુઓ વ્યવહારનો ઉપદેશ કરવો... વ્યવહારનો ઉપદેશ અહીં કરવો (કીધું) ઉપદેશની વ્યાખ્યા નથી પ્રભુ એ તો શબ્દો છે, એનું વાચ્ય તો ટીકામાં લીધું છે. તે કાળે જેટલો રાગ થાય તેટલો તેને જાણવો પ્રયોજનવાન છે. આહાહા ! સમજાણું કાંઈ ? હવે, આમાં (સમજવા) કયાં નવરા હોય છે આમાં દાકટરને ઈન્જેકશન દેવામાં બધા પણ આ ઈન્જેકશન જુદી જાતનું છે. આહાહા !

કહે છે પ્રભુ ! એકવાર સાંભળ કે આત્મા જે છે વસ્તુ પ્રભુ ! એ અતીન્દ્રિય આનંદ ને અતીન્દ્રિયજ્ઞાનની પૂરણ મૂર્તિ છે પ્રભુ એનો જેણે આશ્રય લીધો, એનું અવલંબન લીધું એને સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર થાય. એને આશ્રયથી દર્શન થાય, એને આશ્રયથી જ્ઞાન થાય, એને આશ્રયથી ચારિત્ર થાય, તે તો નિશ્ચય. પણ જેને હજી જ્ઞાન કે ચારિત્ર શ્રદ્ધાદિ હજી પૂરણ થયા નથી, કેવળજ્ઞાનની સ્થિતિ થઈ નથી–પરમ અવગાઢ સમકિત નથી, પરમ કેવળજ્ઞાન નથી, પરમ યથાખ્યાત સ્થિરતા ચારિત્ર નથી. એવા જીવને નીચલી દશામાં જે રાગની મંદતા અને શુદ્ધતાની અપૂર્ણતા દેખાય છે, તેને જાણવું એ પ્રયોજનવાન વ્યવહારથી કહ્યું છે. સમજાણું કાંઈ ?

આ ઘણા તો અત્યારે આનો અર્થ એવો જ કરે છે. પંડિતો, સાધુઓ ગૃહસ્થ હોય તો તે

પણ ઘણો મોટો લેખ લખે છે કો 'ક. મોતીચંદ કરીને કોક છે ન્યાંનો પલટનનો. છે કોઈ ! (શ્રોતા: ઈ તો નિમિત્તને જ માને છે) છે ને બારીસ્ટર છે. તે દિ ' એ વિરોધ કર્યો 'તો પલટન ગયા ત્યારે, વ્યાખ્યાન સાંભળ્યા પછી (કહે) વ્યવહારથી આમ...

અરે પ્રભુ ! ભાઈ સાંભળ બાપા ! વ્યવહાર એને કહીએ કે જેને સ્વ ચૈતન્ય પ્રભુ એનો આશ્રય લઈને જેને નિશ્ચય સત્ય દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર થયું છે એ જીવને પૂરણદશા નથી, માટે ત્યાં વ્યવહાર રાગની મંદતાનો આવ્યા વિના રહેતો નથી. એ રાગની મંદતાને જાણવું એ વ્યવહારદેશિતા: નો અર્થ છે એ એને જાણવો એ પ્રયોજનવાન છે, એ વ્યવહાર દેખાડવાનું પ્રયોજન આ છે. આહાહા !

અરે ! કયાં જગત સલવાઈ ગયું છે ને, સલવાણું. હજી તો શાસ્ત્રના અર્થ કરવામાં ઊંધાઈ. અંતર તો દૃષ્ટિ છે નહીં. આહાહા ! આ કહે: " વવહારદેસિદા " વ્યવહાર દેખાડવો પાછો અર્થ એવો છે ને જુઓ. દેસિદા એટલે ઉપદેશ કરવા યોગ્ય એમ, પણ એની વ્યાખ્યા ?

જે ધર્મીને અંતર સ્વભાવને આશ્રયે ધર્મ પ્રગટયો છે, સત્ય દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર થયા છે, પણ જેની દશા પૂરણ થઈ નથી, તેથી તેને, તે કાળે રાગની મંદતાનો સહચરરૂપી વ્યવહાર આવ્યા વિના રહેતો નથી. એને જાણેલો... નિશ્ચય છે તે આદરણીય છે અને વ્યવહાર છે તે જાણેલો પ્રયોજનવાન છે, જાણવાલાયક છે.

નિશ્ચય આદરણીય છે ને વ્યવહારેય આદરણીય છે, તો તો બે ભાગ પડયા કેમ ? આહા... હા ! બે નય અને બે નો વિષય કેમ થયો ? જો બેય આદરણીય હોય તો બેય વિષય ભિન્ન હોવા જોઈએ. સમજાણું કાંઈ ? આહા ! એનો અર્થ ઈ થયો કે એક નિશ્ચય જે સ્વભાવનો આશ્રય છે તે સ્વભાવ છે તે આશ્રય આદરવાલાયક છે. અને જેટલો રાગની મંદતાનો ભાવ, પૂરણ વીતરાગ થયો નથી, એથી આવ્યા વિના રહેતો નથી. પણ તે કાળે તેણે તેને જાણવું કે આ છે બસ એટલું, આદરણીય છે ને એનાથી લાભ છે એ પ્રશ્ન અહીં છે જ નહીં. આહા ! સમજાણું કાંઈ ?

આહાહા ! હવે ગાથાના અર્થ કરવામાં ય મોટી ભૂલ, હવે એમાં જાવું કયાં ? આહાહા ! આવા અર્થ કરે ને... ઓલા બિચારા સાધારણ માણસ હાલો વ્રત લ્યો ને પડિમા લઈ લ્યો. પણ તારા પડિમા-ફડિમા એકડા વિનાના મીંડાં છે. સમ્યગ્દર્શન જ નથી (પહેલું) જ્યાં ત્યાં પડિમા કયાંથી આવી ગઈ ? મહાવ્રત લઈ લ્યો ડરશો નહીં, એમ એક જણ કહેતો ' તો વળી. શું કે આ ? બહારમાં લઈ લેવું પણ બહારમાં લેવું એ તો અનંતવાર લીધું છે, નવમી ગૈવેયકે ગયો અનંતવાર, અત્યારે તો એવા મહાવ્રત કયાં હતા ? એથી તો ઊંચા ભાવ ત્યારે હતા, અત્યારે તો કયાં ? આ તો એને માટે કરેલા ચોકાને આહાર લ્યે છે બધા. નિર્દોષ મળવું મુશ્કેલ છે. ઓલા ચોકા કરે ને આ લ્યે, વ્યવહારેય નથી અત્યારે તો.

(શ્રોતા:) રાતના વખતમાં... ઊંઘ કેટલા કલાક આવતી હશે ?

(ઉત્તર:) પણ એ તો એક્કોર રહ્યો. મુનિને ઊંઘ જ પોણી સેકન્ડની અંદર હોય, આ તો છ-છ સાત કલાક સૂવે, તો દ્રવ્યલિંગનું ય ઠેકાણું નથી, ભાવ તો છે જ કયાં ? નિશ્ચય સમકિતને... ઈ વ્યક્તિને માટે નથી પ્રભુ હોં ! ઈ તો બિચારાં વસ્તુની સ્થિતિ આ છે. વ્યક્તિની વાત નથી એની જવાબદારી તો એને છે ને, (આ ઈ) એ ભગવાન છે ભાઈ ! ભૂલ્યો છે પણ

ભગવાન છે. એ ભૂલમાં એને દુઃખ થશે, એની એને ખબર નથી .આહાહા ! વ્યવહાર કરતાં નિશ્ચય થશે, એવી માન્યતા તો મિથ્યાત્વ છે. અને મિથ્યાત્વ છે એ મહાસંસાર છે.

આંહી તો મુનિને જે પંચમહાવ્રતનો વિકલ્પ ઊઠે, એને પણ જગપંથ ને સંસાર કહે. આહાહાહાહા ! તો વ્યવહારની ક્રિયા કરતાં-કરતાં નિશ્ચય થાય, એ તો મોટો જગપંથ મિથ્યાત્વ છે. આહાહા ! મિથ્યાત્વ એ જગપંથ છે અને મિથ્યાત્વ ગયા પછી રાગ રહે એ પણ જગપંથ છે. (શ્રોતાઃ રાગનું ફળ જ ભવ છે.) આહાહા ! તો પછી હજી શુભ કરીએ, શુભ કરતાં કરતાં આગળ જવાશે શુદ્ધ થાશે. એ પહેલું પગથિયું છે, અશુભ ટાળીને શુભ(માં) આવવું પછી શુભ ટાળવો એ પગથિયું છે એમ અજ્ઞાનીઓ-મિથ્યાદૃષ્ટિઓ માને છે. આહાહા !

એ તો સમ્યગ્દર્શન થયા પછી-અનુભવ થયા પછી... એને પહેલો અશુભ ટાળે ને શુભમાં આવે ને પછી શુભ ટાળીને શુદ્ધમાં આવે એમ વાત છે. પણ હજી આંહી ઠેકાણાં ન મળે, વ્યવહાર શ્રદ્ધાના ઠેકાણાં ન મળે ને અશુભ પહેલાં ટળે ને પછી શુભ આવે. એને તો બધું અશુભ જ છે એને તો ! મિથ્યાત્વ છે એ જ મોટો અશુભ છે ! આહાહા ! આકરી વાતું બહુ.

એ શબ્દાર્થમાં આવો ભાવ છે. વ્યવહારદેસિદા કીધુંને ? અર્થાત્ એનો અર્થ એ થયો કે વ્યવહાર દેખાડયો છે. બસ ! તે કાળે પૂરણ ચારિત્ર નથી અને અપૂર્ણ ચારિત્રમાં છે, દર્શનજ્ઞાન થયાં, પણ ચારિત્ર પૂરણ થયું નથી એવા સાધક જીવને, છે ને ? સાધક અવસ્થામાં જ. સિદ્ધ થઈ ગયા-કેવળી થઈ ગયા એને કાંઈ નહીં, મિથ્યાદૃષ્ટિને કાંઈ નહીં.

શું કીધું ? સર્વજ્ઞ થયા એનું આંહી કામ નથી, તેમ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે એનું ય આંહી કામ નથી. આ તો સાધક અવસ્થામાં- આહાહા ! જેણે આ આત્મા આનંદ સ્વરૂપનું સાધન કર્યું છે, અંતરને આશ્રયે જેને દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર અંશે પ્રગટયાં છે. પણ સાધક અવસ્થા છે ત્યાં બાધક અવસ્થા હજી ઊભી છે, સાધક ત્યાં સુધી કહીએ એને કે બાધક અવસ્થા છે. એ બાધક અવસ્થા છે તેને વ્યવહાર કહીને જાણેલો પ્રયોજનવાન કીધો છે. આહાહા ! અરેરે ! શું થાય ! ભગવાનના વિરહ પડયા, ત્રિલોકનાથ આંહી રહ્યા નહીં, કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ રહી નહીં, અવધિ-મનઃપર્યયથી કંઈક પ્રત્યક્ષ જણાય એવી ચીજેય રહી નહીં. આહાહા ! અને બધા ગોટા ઊઠયા.

એટલે કહે છે. શ્રદ્ધા જ્ઞાન ને ચારિત્રના પૂર્ણ ભાવને નથી પહોંચી શકયા એમ, મૂળ તો ચારિત્રની પૂર્ણ દશાને પામ્યા નથી અને જ્ઞાનની પૂર્ણ દશાને પામ્યા નથી એમ. પણ શ્રદ્ધા તો શ્રદ્ધા થઈ છે. સમજાણું ? અને શ્રદ્ધા પણ પરમ અવગાઢ એ થઈ નથી, કેવળજ્ઞાન પૂર્ણ થયું નથી, ચારિત્ર યથાખ્યાત થયું નથી, એવા પૂર્ણભાવને નથી પહોંચી શકયા, સાધક વર્તમાન સાધક અવસ્થામાં વર્તે છે એટલે કે બાધક અવસ્થાનો તો નાશ કર્યો છે મિથ્યાત્વનો, પણ બીજી બાધક અવસ્થા રાગની હજી બાકી છે. આહાહા ! સમજાણું કાંઈ ?

સાધક થયો છે સ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્ય છે તેના આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન થયું છે, સાધક છે, એને પૂર્ણ દશા નથી, એવી અવસ્થામાં, વ્યવહાર દ્વારા એટલે વ્યવહાર તેને જાણેલો પ્રયોજનવાન છે. એને વ્યવહાર આવે છે, એથી જાણેલો પ્રયોજનવાન છે. આહાહા ! હવે આવા બધા અર્થ કરવા, એ લોકો એમ કહે કે માળા સોનગઢિયા એ અર્થ ફેરવે છે, બધી ખબર છે ને ! (શ્રોતાઃ એ તો એમ જ કહે ને !)

એમ જ કહેને શું થાય. આહાહા ! આંહી તો પ્રભુ ! બારમી ગાથામાં ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યનો આશય એ છે કે તેનો ખુલાસો ટીકાકારે-અમૃતચંદ્રાચાર્યે ખુલાસો કરી નાખ્યો છે. કે ભઈ ! વવહારદેસિદાનો અર્થ શું ? કે તે કાળે રાગની મંદતા સાધકજીવને વર્તે છે, તેને જાણવો તે પ્રયોજનવાન છે, એમ વવહારદેસિદાનો અર્થ એ છે, આહાહા ! આવશે ટીકા, આ તો શબ્દાર્થમાં, (સ્પષ્ટીકરણ થોડું થયું)

પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ.